

Urszula Nowicka

Przyczyny nieusuwalnej i usuwalnej nieważności wyroku w kanonicznym procesie małżeńskim

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 51/3-4, 275-297

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

URSZULA NOWICKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

PRZYCZYNY NIEUSUWALNEJ I USUWALNEJ NIEWAŻNOŚCI WYROKU W KANONICZNYM PROCESIE MAŁŻEŃSKIM

Treść: Wstęp. – 1. Przyczyny nieważności nieusuwalnej. – 1.1. Wyrok wydany przez sędziego bezwzględnie niewłaściwego. – 1.2. Wyrok wydany przez tego, kto nie posiada władzy sądenia w trybunale, w którym sprawa została rozstrzygnięta. – 1.3. Wyrok wydany pod wpływem przymusu lub ciężkiej bojaźni. – 1.4. Proces prowadzony bez skargi powodowej albo nie wszczęty przeciwko jakiejś stronie pozwanej. – 1.5. Wyrok wydany dla stron, z których przynajmniej jedna nie miała prawa występowania w sądzie. – 1.6. Działanie w imieniu drugiego bez zlecenia zgodnego z przepisami prawa. – 1.7. Odmowa prawa do obrony. – 1.8. Nie rozstrzygnięcie sporu, nawet częściowe. – 2. Przyczyny nieważności usuwalnej. – 2.1. Wyrok wydany przez liczbę sędziów niezgodną z ustawą. – 2.2. Brak motywów, czyli racji decyzji. – 2.3. Brak przepisanych prawem podpisów. – 2.4. Brak wskazania roku, miesiąca, dnia i miejsca, w którym został wydany wyrok. – 2.5. Oparcie wyroku na nieważnym akcie sądowym, którego nieważność nie została sanowana. – 2.6. Wydanie wyroku przeciwko stronie nieobecnej zgodnie z przepisami prawa. – Zakończenie.

Wstęp

Wyrok sądowy, który rozstrzyga spór i kończy postępowanie sądowe na danym stopniu trybunału, stwarza jednocześnie domniemanie, że jest on ważny i sprawiedliwy. Jednak, mimo prawidłowego ogłoszenia, domniemanie to może być obalone, prawodawca kościelny przewidział bowiem sytuacje, w których – w ocenie strony procesowej – może on się okazać nieważny w związku z pominięciem istotnych przepisów procesowych lub też niesprawiedliwy, czego najczęstszą przyczyną będzie niewłaściwa ocena stanu faktycznego. Stąd też w procesie małżeńskim ustawodawca daje stro-

nie trzy możliwości podważenia wyroku: skargę o nieważność wyroku, apelację oraz prośbę o nowe rozpatrzenie sprawy.

Aby apelować, trzeba mieć ważny, aczkolwiek uważany za niesprawiedliwy wyrok. Czyli – nie ma miejsca na apelację od wyroku dotkniętego wadą nieważności, chyba że jest ona złączona ze skargą o nieważność¹. *Querela nullitatis contra sententiam* ma z kolei miejsce w sytuacji, w której nie kwestionuje się słuszności wydanej decyzji, ale podważa się samą ważność wyroku poprzez wskazanie na wadę dotyczącą jego istoty bądź formy. Gdy zaś w sprawie o nieważność małżeństwa zostały wydane dwa ważne i zgodne wyroki, nie ma już miejsca na apelację, ale w każdym czasie można się odwołać do sądu trzeciej lub kolejnej instancji, przedstawiając (...) nowe i poważne dowody lub argumenty².

Skarga o nieważność wyroku jest środkiem prawnym służącym stronom, który ma na celu ochronę ich nawet subiektywnie pojmowanych praw. Domaga się tego wymóg krzywdy, o którym mowa w kan. 1626 § 1 KPK oraz w art. 276 § 1 Instrukcji *Dignitas connubii*. Jednakże owa subiektywność nie może być w tym przypadku traktowana jako możliwość oceny ważności lub nieważności wyroku na podstawie wyłącznie osobistych przekonań stron i ich indywidualnych zapatrywań. Nieważność jest oceniana na podstawie niezachowania wymogów formalnych, które mają charakter obiektywny, zostały bowiem ustanowione poprzez przepisy prawne określające sposób prowadzenia spraw sądowych w trybunałach kościelnych.

Wyrok – zgodnie z wyraźnym rozróżnieniem prawodawcy kościelnego – może być dotknięty nieważnością nieusuwalną lub usuwalną³, według większego lub mniejszego ciężaru przyczyn, które określiły taką nieważność. Poprzez nieważność nieusuwalną należy rozumieć nieważność spowodowaną przez pewną wadę radykalną, która czyni wyrok niemożliwym do uzdrowienia. Z kolei nieważność usuwalną powodują wady mniejszej wagi, często o charakterze czysto formalnym, która nie przeszkadza w sanacji wyroku w przepisanych prawem terminach.

Od tego podziału zasadniczo uzależniony jest sposób postępowania, terminy wnoszonych skarg i skutki, jakie one wywołują. W ni-

¹ Por. KPK, kan. 1629, n. 2; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 280 § 1, n. 2.

² KPK, kan. 1644 § 1; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 290 § 1.

³ KPK, kann. 1620, 1622; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 270, 272.

niejszym artykule pragniemy jednak zwrócić uwagę jedynie na przyczyny nieważności wyroku, wymieniane zarówno przez KPK, jak i w Instrukcji procesowej *Dignitas connubii*⁴. Ale nie będzie to tylko prezentacja odpowiednich kanonów. Przy ich analizie konieczna jest bowiem aplikacja norm przewidzianych w innych kanonach *processu małżeńskiego*, ale także w *postępowaniu sądowym w ogólności*, *procesie spornym* oraz *normach ogólnych prawa kanonicznego*.

1. Przyczyny nieważności nieusuwalnej

Zarówno KPK, jak i Instrukcja *Dignitas connubii* wymieniają osiem sytuacji, które powodują nieusuwalną nieważność wyroku. W kanonie 1620 KPK (art. 270 *Dignitas connubii*) określone zostały hipotezy dotyczące osoby sędziego (nn. 1-2), stron (nn. 5-6) i przedmiotu sporu (n. 8). Sankcjonuje się ponadto, że proces kanoniczny musi rozpocząć się od prośby stron (n. 4) i toczyć się przeciwko jakiejś stronie pozwanej. Uznaje się, że prawo do obrony jednej albo drugiej strony jest naturalnym prawem procesowym, które nie może być nigdy ignorowane przez sędziego (n. 7). W końcu podkreśla się, iż wyrok, również jeśli spełnia wszystkie warunki prawne wymagane dla swojej ważności, nie przestaje być czynem ludzkim, który, aby był kwalifikowany jako taki, musi być wydany przez sędziego w pełnej wolności (n. 3)⁵.

1.1. Wyrok wydany przez sędziego bezwzględnie niewłaściwego

Poprzez właściwość sądową trzeba rozumieć kompetencję sędziego lub trybunału do rozpoznania konkretnej sprawy. Należy bowiem pamiętać, iż wszyscy sędziowie posiadają jurysdykcję (władzę sądowniczą), nie wszyscy jednak są kompetentni do sądenia w konkretnej sprawie⁶. Dlatego w kanonicznym prawie procesowym

⁴ Tutaj należy jedynie podać, że zaskarżenie nieważności nieusuwalnej może nastąpić w formie zarzutu zawsze, natomiast w formie skargi – w ciągu 10 lat od dnia ogłoszenia wyroku. Z kolei nieważność usuwalna może być zgłoszona w ciągu 3 miesięcy od wiadomości o ogłoszeniu wyroku, zaś po upływie tego terminu wyrok uważa się za sanowany *ipso iure*. – Por. KPK, kann. 1621, 1623; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 271, 273.

⁵ Por. C. de Diego-Lora, *Impugnazione della sentenza. Commento al can. 1620*, w: J.I. Arrieta, *Codice di diritto canonico e leggi complementari. Commentato*, Roma 2004, s. 1076.

⁶ L. del Amo, *Il foro competente*, w: J.I. Arrieta, *Codice di diritto canonico...*, dz. cyt., s. 934.

wym mówi się o bezwzględnej niewłaściwości sędziego, rozumiejąc przez to brak jego jurysdykcji do rozpatrzenia i rozstrzygnięcia określonej sprawy – ze względu na jej materię, osoby, których dotyczy lub stopień trybunału⁷ – która pozbawia go zdolności sądzenia; działanie sędziego w tym przypadku, pozbawione *potestas iudicialis*, skutkować będzie nieważnością wyroku.

W KPK przepisy dotyczące bezwzględnej niewłaściwości sędziego w procesie zawarte są w kilku kanonach, w formie sankcji dołączonej do poszczególnych przepisów prawnych. Duże znaczenie praktyczne należy natomiast w tym względzie przyznać Instrukcji procesowej *Dignitas connubii*, w której zostały zebrane w jednym miejscu, w pewien sposób doprecyzowane, wszystkie normy kodeksowe dotyczące bezwzględnej niewłaściwości sędziego. Biorąc to pod uwagę należy stwierdzić, iż *incompetentia iudicis est absoluta*:

- w sprawach o nieważność małżeństwa tych, którzy sprawują najwyższą władzę państwową (gdyż kompetentnym jest tu jedynie sam Biskup Rzymski) oraz we wszystkich innych sprawach o nieważność małżeństwa, które Biskup Rzymski wezwał przed swój urząd⁸;

- gdy sprawa zgodnie z przepisami prawa toczy się w innym sądzie – może zdarzyć się sytuacja, w której w jednej i tej samej sprawie⁹ kilka sądów będzie równie właściwych do jej przyjęcia. Już jednak z kan. 1415 KPK, powtórnego w art. 18 Instrukcji *Dignitas connubii* wynika, iż nie może być ona prowadzona w kilku sądach równocześnie. W tym przypadku działa bowiem tzw. zasada wyprzedzenia – ten sąd ma prawo rozpatrzenia i rozstrzygnięcia sprawy, który pierwszy wezwał stronę pozwaną, zgodnie z przepisami prawa. Bowiem po właściwym zawiadomieniu o pozwie albo gdy

⁷ Por. M.J. A r r o b a C o n d e, *Diritto processuale canonico*, Roma 2001, s. 504.

⁸ KPK, kan. 1405 § 1, nn. 1, 4; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 8 § 1. – Wskazany kan. 1405 § 1 KPK rezerwuje Biskupowi Rzymskiemu rozpatrywanie jeszcze innych spraw, w których niewłaściwość innych sędziów jest bezwzględna, dotyczą one jednak osób duchownych, niezwiązanych małżeństwem, w związku z czym zarówno w Instrukcji *Dignitas connubii* jak i w niniejszym opracowaniu zostają pominięte.

⁹ Ta sama sprawa o nieważność małżeństwa występuje wtedy, gdy jako strony występują w niej te same osoby, chodzi o to samo zawierane małżeństwo i gdy rozpatrywane jest ono z tego samego (w sensie materialno-prawnym) tytułu. – R. S z y c h m i l e r, *Właściwość sądu. Komentarz do art. 9*, w: T. R o z k r u t (red.), *Komentarz do Instrukcji procesowej Dignitas connubii*, Sandomierz 2007, s. 37-38.

strony stawily się przed sędzią w celu prowadzenia sprawy, instancja należy do sądu, skądinąd właściwego, wobec którego skarga została złożona¹⁰. W tym też momencie wyłączone zostają inne sądy, które były równie kompetentne, gdyż uznana właściwość jednego sądu powoduje bezwzględną niewłaściwość pozostałych;

- gdy nie przestrzega się kompetencji dotyczącej stopnia sędzenia – w Instrukcji *Dignitas connubii* znajdujemy doprecyzowanie, iż niekompetencja sędziego jest bezwzględna z racji stopnia, jeśli ta sama sprawa, po wydaniu ostatecznego wyroku, jest ponownie rozpatrywana w tej samej instancji, chyba że wydany wyrok został uznany za nieważny¹¹. Takiego wyjaśnienia nie ma w KPK¹², niemniej jednak kan. 1440 sankcjonuje bezwzględną niewłaściwość sędziego, jeśli nie zostanie zachowana właściwość z racji stopnia według przepisów kanonów określających zasady kierowania do instancji apelacyjnej spraw rozstrzygniętych w pierwszej instancji. Zgodnie z tymi wytycznymi od trybunału biskupa sufragana apeluje się do trybunału metropolity, z zachowaniem norm dotyczących trybunałów międzydiecezjalnych¹³, a w sprawach rozpatrzonych w pierwszej instancji wobec metropolity – do sądu, który on sam na stałe wyznaczył, za zgodą Stolicy Apostolskiej¹⁴. Oznacza to, że wszystkie inne sądy są niekompetentne do rozstrzygania spraw w drugiej instancji, z wyjątkiem oczywiście Roty Rzymskiej, która jest w drugiej instancji sądem kompetentnym na zasadzie jurysdykcji kumulatywnej, czyli łącznie z innymi sądami, zaś w trzeciej i dalszych instancjach jest ona wyłącznie kompetentna¹⁵.

¹⁰ KPK, kan. 1512, n. 2; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 129.

¹¹ Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 9 § 2.

¹² Należy jednak zwrócić uwagę, iż sformułowanie zawarte w art. 9 § 2 Instrukcji *Dignitas connubii* jest dosłownym powtórzeniem treści zawartej w deklaracji Sygnatury Apostolskiej z 3 VI 1989 r. (AAS 81 (1989), s. 987-990) na temat forum kompetentnego w materii nieważności małżeństwa, w której podkreślono, że po wydaniu wyroku ostatecznego ta sama sprawa nie może być ponownie rozpatrywana w tej samej instancji, biorąc pod uwagę hipotezę niewłaściwości bezwzględnej, chyba że orzeczono nieważność wyroku.

¹³ *Jeśli dla kilku diecezji ustanowiony został jeden sąd pierwszej instancji, Konferencja Biskupów, za zgodą Stolicy Apostolskiej powinna ustanowić sąd drugiej instancji, chyba że wszystkie diecezje są sufragalnymi tej samej archidiecezji.* – KPK, kan. 1439 § 1; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 25, n. 3.

¹⁴ KPK, kan. 1438, nn. 1-2; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 25, nn. 1-2.

¹⁵ KPK, kan. 1444 § 1; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 27.

- gdy nie przestrzega się kompetencji dotyczącej przedmiotu sądu – w § 2 art. 9 Instrukcji *Dignitas connubii* wyjaśniono, że chodzi tutaj o sytuacje, w których sprawa o nieważność małżeństwa była rozpatrywana przez sąd mający kompetencje tylko do rozpatrywania spraw innego rodzaju.

1.2. Wyrok wydany przez tego, kto nie posiada władzy sądu w trybunale, w którym sprawa została rozstrzygnięta

Taki tytuł nieważności wyroku może dotyczyć trzech sytuacji: osób prywatnych, które nie posiadają żadnej władzy sądu, tych, którzy pełnią w sądzie określone funkcje, ale nie mają władzy rozstrzygnięcia spraw (np. obrońca wężła czy promotor sprawiedliwości) oraz sędziów, którzy pełnią swój urząd w innym sądzie kościelnym niż ten, w którym sprawa jest rozpatrywana. Dwie pierwsze sytuacje są oczywiste i wynikają z natury rzeczy: nikomu bowiem nie wolno pełnić funkcji, do których nie został ustanowiony zgodnie z prawem, stąd jasne jest, że wyrok wydany przez tego, kto nie jest sędzią, będzie bezwzględnie nieważny. Nie ma również wątpliwości jeśli chodzi o trzeci z wymienionych przypadków, należy jednak zwrócić uwagę, iż trybunał oznacza sąd, a nie turnus sędziowski, w związku z czym trzeba tu wziąć pod uwagę normy odnoszące się do nadania urzędu kościelnego, jakim jest urząd sędziowski. Władza sądu jest częścią władzy rządzenia i przysługuje na mocy prawa biskupowi, zaś pozostałym sędziom – na mocy powierzonego przez biskupa urzędu. I tak jak biskupowi wolno ustanawiać sędziów tylko dla trybunału własnej diecezji, tak również sędziom tylko w tym trybunale wolno wykonywać otrzymaną władzę sądowniczą. A wyrok wydany przez nich w innym trybunale kościelnym będzie bezwzględnie nieważny.

1.3. Wyrok wydany pod wpływem przymusu lub ciężkiej bojaźni

Zasada ta wynika z naturalnej potrzeby sprawiedliwości, chroniącej – z jednej strony – godność osobową sędziowską, który w wykonywaniu swojej posługi musi cieszyć się pełną wolnością, z drugiej zaś eliminującej poważne zagrożenie porządku publicznego w Kościele, jaki mógłby mieć miejsce w przypadku naruszenia tej wolności przez strony procesowe lub osoby trzecie, i koresponduje bezpośrednio z normą kan. 125 KPK. W § 1 tego kanonu czytamy, iż *akt dokonany na skutek zewnętrzznego przymusu wywartego*

na osobę, któremu nie mogła się ona w żaden sposób oprzeć, należy uważać za niedokonany. Z kolei zgodnie z kan. 125 § 2 akt dokonany pod wpływem ciężkiej, niesprawiedliwej bojaźni (...) jest ważny, chyba że prawo inaczej zastrzega (...). Prawo zastrzega inaczej właśnie w omawianej przez nas normie, stanowiąc w ten sposób przepis szczególny, który przeważa nad ogólnym przepisem prawa. Jest to bezpośrednio zastosowanie zasady *lex specialis derogat legi generali*, która w odniesieniu do nieusuwalnej nieważności wyroku oznacza, iż – wbrew powszechnej zasadzie ważności aktów dokonanych pod wpływem *metus gravis* – sentencja wydana przez sędziego, który stał się ofiarą ciężkiej bojaźni, będzie nieważna w sposób, którego nie da się uzdrowić.

1.4. Proces przeprowadzony bez skargi powodowej albo nie wszczęty przeciwko jakiejś stronie pozwanej

Skarga powodowa jest elementem koniecznym do rozpoczęcia każdego procesu, stąd *sędzia nie może rozpoznawać żadnej sprawy dopóki nie zostanie przedstawiona prośba przez tego, kto (...) ma prawo zaskarżyć małżeństwo*¹⁶. Mamy tu do czynienia z łacińską zasadą *nemo iudex sine actore*, oznaczającą, iż sędzia nie jest uprawniony do prowadzenia żadnej sprawy z urzędu, choćby nawet posiadał wiedzę na temat ewentualnej nieważności jakiegoś małżeństwa. Przedstawienie skargi powodowej jest warunkiem *sine qua non* do ważności prowadzonego procesu i wydanego wyroku, a uczynić to mogą jedynie osoby ściśle w prawie określone, tzn. sami małżonkowie (zarówno katolicy, jak i niekatolicy) oraz promotor sprawiedliwości, pod warunkiem, że nieważność małżeństwa została już rozgłoszona i małżeństwo nie może być uważnione lub nie jest to wskazane¹⁷. A to z kolei oznacza, iż również wniesienie pisma skargowego przez osobę do tego nie upoważnioną przez prawo,

¹⁶ KPK, kan. 1501; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 114.

¹⁷ KPK, kan. 1674; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 93. Po śmierci małżonków małżeństwo może być zaskarżone pod warunkiem, że sprawa jego nieważności stanowi kwestię przedprocesową do rozwiązania innej sprawy spornej (sądowej lub administracyjnej) na forum kanonicznym lub na forum cywilnym. Wówczas osobą uprawnioną do wniesienia takiej skargi jest jedynie ta, dla której decyzja w sprawie nieważności małżeństwa wpływa na rozstrzygnięcie innej sprawy spornej. – Por. W. K i w i o r, *Stożki procesowe. Komentarz do art. 93*, w: T. R o z k r u t (red.), *Komentarz do Instrukcji procesowej Dignitas connubii*, Sandomierz 2007, s. 154-155.

powodować będzie takie same skutki, jakby skarga w ogóle nie została złożona¹⁸.

Proces musi zawsze toczyć się przeciwko jakiejś stronie pozwanej. Liczne są przypadki zdziwienia faktem, iż skargę powodową należy wnieść przeciwko drugiemu małżonkowi, również w sytuacji, kiedy obydwie strony są zgodne co do faktu nieważności małżeństwa i każdej z nich zależy na uzyskaniu pozytywnego wyniku sprawy. Rzeczywiście, pojęcie *powoda* i *pozwanego* łączy się w świadomości ludzkiej ze stanem sporu, w którym dwie strony występują przeciwko sobie, a jedna drugiej próbuje udowodnić coś, czemu tamta przeczy. Z kolei *pozwany* w procesie małżeńskim niekoniecznie musi oponować przeciwko twierdzeniu powoda, jest jednak stroną w małżeństwie, które zostaje zaskarżone, tym samym zatem przeciwko niemu zostaje skierowane pismo powodowe. Nie można prosić o stwierdzenie nieważności małżeństwa nie wskazując jednocześnie osoby, której ono dotyczy, stąd wszczęcie procesu w trybunale kościelnym bez wskazania strony pozwanej będzie skutkować nieusuwalną nieważnością wyroku sądowego.

W kontekście uczestnictwa w procesie strony pozwanej należy wziąć także pod uwagę normy dotyczące wezwania sądowego¹⁹. W CIC 1917 brak wezwania do sądu powodował wadę nieważności usuwalnej²⁰, co uzasadniano możliwością jej usunięcia np. poprzez samorzutne stawiennictwo pozwanego i wzięcie udziału w sprawie²¹. Obecnie obowiązujący KPK nie wymienia tej wady w sposób wyraźny ani pośród form nieważności nieusuwalnej ani wśród tych, które mogą być usunięte, w kan. 1511 KPK zawarta jest jednak dyspozycja, zgodnie z którą *jeśli pozwu nie przekazano zgodnie z przepisami prawa, akta procesu są nieważne, z zachowaniem normy dotyczącej faktycznego stawienia się stron w sądzie celem*

¹⁸ Jest to jednocześnie powód do odrzucenia skargi powodowej – por. Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 121 § 1, n. 2; KPK, kan. 1505 § 2, n. 2.

¹⁹ Bardzo interesujące w tej kwestii aspekty dopełnienia wszelkich obowiązków związanych z doręczeniem wezwania stronie pozwanej oraz dołożenia należytej staranności w tym zakresie porusza w swoim artykule P. M a j e r, *Niestawiennictwo strony pozwanej w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, *Ius Matrimoniale* 7 (13) 2002, s. 167-190.

²⁰ *Sententia vitio sanabilis nullitatis laborat, quando: 1° legitima defuit citatio.* – CIC, can. 1894, n. 1.

²¹ Por. S. B i s k u p s k i, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. II, Olsztyn 1960, s. 357.

prowadzenia sprawy. Na tej podstawie niektórzy autorzy wysuwali wnioski o nieważności usuwalnej wyroku z tytułu jego oparcia na nieważnym akcie sądowym (kan. 1622, n. 5 KPK)²² lub nieważności nieusuwalnej z powodu odmówienia stronie pozwanej prawa do obrony (kan. 1620, n. 7 KPK)²³ albo wszczęcia procesu bez strony pozwanej (kan. 1620, n. 4 KPK)²⁴. Tymczasem wątpliwości w tej kwestii usuwa art. 128 Instrukcji *Dignitas connubii*, będący uzupełnieniem cytowanego powyżej kan. 1511 KPK, poprzez sprecyzowanie, iż przy nieważności aktu spowodowanej wadliwym wezwaniem do sądu, należy mieć na uwadze art. 270, n. 4,7 Instrukcji. A zatem, z zachowaniem przewidzianych przez prawo wyjątków²⁵, brak prawnego wezwania do sądu strony pozwanej lub jego wadliwość spowodowana nie dołączeniem do wezwania skargi powodowej lub przynajmniej nie przedstawieniem pozwanemu przedmiotu sprawy i motywów skargi dołączonych przez powoda²⁶, rozumiane jest również jako wszczęcie procesu bez strony pozwanej i powoduje nieusuwalną nieważność wyroku. Z tym, że należy mieć tutaj na uwadze także sytuację, w której strona pozwana nie została prawnie zawiadomiona nie wskutek zaniebdania czy celowego działania sędziego lub strony powodowej, ale z powodu nieznamość jej miejsca zamieszkania, mimo iż

²² Por. C. de Diego-Lora, *L'introduzione della causa. Commento al can. 1511*, w: J.I. Arrieta, *Codice di diritto canonico...*, dz. cyt., s. 1010-1011; A. Sobczak, *Proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa kościelnego*, Gniezno 2001, s. 22; J. Gręźlikowski, *Czy w Kościele są rozwody?*, Włocławek 2001, s. 126.

²³ Por. A. Sobczak, *Proces o stwierdzenie nieważności...*, dz. cyt., s. 22; J. Gręźlikowski, *Czy w Kościele są rozwody?*, dz. cyt., s. 126.

²⁴ Por. G. Erlebach, *La nullità della sentenza giudiziale „ob ius defensionis denegatum” nella giurisprudenza rotale*, Città del Vaticano 1991, s. 240; P. Majer, *Niestawiennictwo strony pozwanej...*, art. cyt., s. 167-168; M.F. Pompedda, *L'assenza della parte nel giudizio di nullità di matrimonio. Garanzie del contraddittorio e del diritto di difesa*, w: M.F. Pompedda, *Studi di diritto processuale canonico*, Milano 1995, s. 97. – Ci autorzy przyjmują jako tytuły nieważności nieusuwalnej wyroku (i tylko takiej) zarówno nr 4, jak i nr 7 kan. 1620 KPK, jako równie prawdopodobne.

²⁵ Wyjątki te, zgodnie z art. 128 Instrukcji *Dignitas connubii*, dotyczą: faktycznego udziału w procesie obrońcy wężła lub rzecznika sprawiedliwości, którzy nie zostali prawnie wezwani (art. 60), faktycznego stawienia się w sądzie strony, mimo braku wezwania (art. 126 § 3) oraz wezwania przekazywanego kuratorowi (gdy strona jest pozwana używania rozumu lub chora umysłowo) lub pełnomocnikowi działającemu w imieniu strony (art. 131).

²⁶ Por. Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 127 § 3.

wyczerpano wszelkie możliwe środki, aby ten adres ustalić. O tym jednak będzie jeszcze mowa poniżej.

1.5. Wyrok wydany dla stron, z których przynajmniej jedna nie miała prawa występowania w sądzie

Zagadnienie to, poza wspomnianą powyżej zdolnością wniesienia pisma skargowego jedynie przez samych małżonków oraz w określonych przypadkach przez promotora sprawiedliwości, wiąże się bezpośrednio z kwestią zdolności sądowej oraz procesowej stron, o których jest mowa w kann. 1476-1480 KPK.

Zdolność sądowa jest podstawą występowania w charakterze strony procesowej. Jest ona ściśle związana ze zdolnością prawną, dlatego jej podstawą w Kościele jest nie tylko osobowość kanoniczna, będąca następstwem przyjęcia chrztu, lecz także osobowość naturalna, oparta na prawie naturalnym. Stąd też każdy człowiek, zarówno ochrzczony jak i nie ochrzczony, może występować przed trybunałem kościelnym – każdy może wystąpić z powództwem, strona zaś prawnie wezwana powinna odpowiadać. Tutaj zatem nie ma znaczenia ani wiek, ani kondycja psychiczna, jak ma to miejsce w przypadku zdolności procesowej. Ta ostatnia bowiem jest zdolnością uczestniczenia w czynnościach procesowych w sposób czynny lub bierny. Dzięki niej strona może dokonywać czynności procesowych ze skutkiem prawnym; a może to czynić albo osobiście albo ustanowić pełnomocnika lub adwokata. Niektóre okoliczności powodują jednak, że małżonkowie nie posiadają zdolności procesowej i dlatego w procesie o stwierdzenie nieważności ich małżeństwa muszą, zgodnie z art. 97 Instrukcji *Dignitas connubii*, występować przez swoich prawnych przedstawicieli. Podstawą braku tej zdolności może być wiek lub stan umysłowy. I tak małżonkowie, którzy są pozbawieni używania rozumu, mogą występować w sądzie jedynie przez swoich kuratorów²⁷; podobnie jeśli chodzi o tych, którzy na początku lub w trakcie procesu nie używają w pełni rozumu, chyba że w stosunku do nich sędzia rozporządzi, aby występowali osobiście²⁸. Co się zaś tyczy małżonków małoletnich, mogą oni występować i odpowiadać bez zgody rodziców lub opiekunów,

²⁷ Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 97 § 1.

²⁸ Tamże, art. 97 § 2.

z zachowaniem oczywiście okoliczności dotyczących pozbawienia rozumu i choroby umysłowej²⁹.

1.6. Działanie w imieniu drugiego bez zlecenia zgodnego z przepisami prawa³⁰

Zgodnie z ogólną zasadą osoba może występować w sądzie osobiście albo może ustanowić sobie w tym celu pełnomocnika lub/ i adwokata. Wydaje się, iż w omawianej sytuacji prawnej chodzi o pełnomocników, prawodawca używa bowiem wyraźnego stwierdzenia w *imieniu drugiego*, co sugeruje zakres czynności podejmowanych właśnie przez pełnomocników. Dla adwokata zastrzeżona jest prawna obrona strony, wyjaśnianie – w jej obronie – stanowiska prawnego w istniejącym sporze. Pełnomocnik natomiast reprezentuje wobec sądu jedną ze stron i działa w jej imieniu.

Pełnomocnik (i adwokat) przed podjęciem zadania muszą złożyć w sądzie autentyczne zlecenie³¹. Niestety brak jest w KPK bliższego, bezpośredniego określenia, co prawodawca rozumie pod pojęciem *autentyczności* zlecenia. Wydaje się jednak, że – oprócz podpisu osoby, która dany dokument wydała – należy tutaj wziąć pod uwagę normy zawarte w innych kanonach Kodeksu i stosować je poprzez analogię. I tak kan. 483 § 1 KPK, dotyczący organizacji kurii diecezjalnej, przewiduje możliwość ustanowienia notariuszy, a pisma przez nich sporządzone lub podpisane, nabierają charakteru urzędowego. Podobnie kan. 1437 KPK, który przewiduje udział notariusza w każdym procesie kanonicznym, stwierdza, że sporządzone przez niego akta są publicznie wiarygodne. I w końcu kan. 1540 KPK, określający warunki uznania dokumentów za mające charakter publiczny, z odróżnieniem dokumentów publicznych kościelnych od świeckich. Pierwsze z nich to te, które sporządziła osoba publiczna wykonując w Kościele swoje zadania, drugie z ko-

²⁹ Tamże, art. 97 § 3; por. także W. K i w i o r, *Zasady działania obowiązujące w sądach i strony procesowe*, w: T. R o z k r u t (red.), *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 r., Tarnów 2005, s. 65.

³⁰ CIC 1917 stwierdzał, że wyrok jest nieważny bez możliwości jego poprawienia, m.in. wówczas, gdy w sprawie występował pełnomocnik, który nie miał specjalnego pełnomocnictwa. – Por. can. 1892, n. 3: *Sententia vitio insanabilis nullitatis laborat, quando: (...) 3° Quis nomie alterius egit sine legitimo mandato.*

³¹ KPK, kan. 1484 § 1; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 106 § 1.

lei to za takie uznawane przez prawo cywilne, według ustaw każdego z osobna miejsca.

1.7. Odmowa prawa do obrony

Prawo do obrony jest jednym z podstawowych praw człowieka, przede wszystkim podczas toczącego się postępowania sądowego. Na nienaruszalne prawo do obrony w procesie kanonicznym zwrócił uwagę Jan Paweł II w dorocznym przemówieniu do Trybunału Roty Rzymskiej z 1989 r. Podkreślił wówczas, iż *nie do pomyslenia jest sprawiedliwy proces bez (...) konkretnej możliwości przyznanej każdej ze stron procesowych do bycia wysłuchaną, poznania roszczeń i sprzeciwienia się im, poznania dowodów i wniosków przedstawionych przez stronę*³². Słowa te pokazują, iż prawo do obrony jest realizowane w procesie małżeńskim na różnych etapach postępowania. Nie wydaje się słusznym stanowisko, jakie zajęła w tej kwestii Marta Greszata, jakoby nieusuwalna nieważność wyroku mogła zaistnieć tylko wtedy, gdy konkretna strona nie mogłaby się w ogóle bronić, a więc w sytuacji gdy poza wezwaniem nic więcej o przebiegu procesu ta strona by nie wiedziała³³. KPK wskazuje konkretne formy i sposoby realizowania prawa do obrony podczas całego postępowania. Pierwszym z nich będzie wspomniane powyżej niedokonanie zgodnego z prawem wezwania strony pozwanej, wynikające z winy lub zaniedbania sędziego lub strony powodowej. Poza tym wyraża się ono także w prawie do informacji o przebiegu procesu i inicjatywach procesowych strony przeciwnej, w prawie do zgłaszania środków dowodowych i wyrażania swojego stanowiska w sprawie, a także – na podstawie art. 231 Instrukcji *Dignitas connubii* – w publikacji akt³⁴, a tym samym umożliwienia stronom zapoznania się z nimi i podjęcia ewentualnej obrony swojego stanowiska w sposób właściwy. Niewłaściwe jest stwierdzenie, że w takich przypadkach

³² AAS 81 (1989), s. 923, n. 3.

³³ M. G r e s z a t a, *Podważenie wyroku. Komentarz do art. 270*, w: T. R o z k r u t (red.), *Komentarz do Instrukcji...*, dz. cyt., s. 365.

³⁴ Por. L. C h i a p p e t t a, *Il matrimonio nella nuova legislazione canonica e concordataria*, Roma 1990, s. 547. Autor jeszcze przed ogłoszeniem Instrukcji *Dignitas connubii* wskazuje na fakt, iż brak publikacji akt jeszcze stronom nie znanych powodowałoby odmówienie im prawa do obrony, a w konsekwencji nieważność nieusuwalną wyroku na podstawie kan. 1622, n. 5. Przytacza także ciekawą dyskusję Ojców podczas przygotowywania rewizji KPK, dotyczącej dodania w aktualnym kan. 1598 § 1 klauzuli *sub poena nullitatis*.

apelacja wydaje się środkiem wystarczającym. Przykładowo – gdyby w konkretnej sprawie strona czuła się pokrzywdzona nieprawidłową oceną przedstawionego przez nią środka dowodowego, wtedy jak najbardziej właściwym środkiem odwoławczym byłaby apelacja. Lecz gdyby stronie w ogóle odmówiono prawa do przedstawienia tego środka dowodowego, wówczas należałoby to traktować raczej jako odmowę prawa do obrony, czyli wadę, której skutkiem jest nieważność wyroku, a nie jako przyczynę apelacji na skutek subiektywnego poczucia niesprawiedliwości wyroku. Naruszenie przepisów proceduralnych nie może bowiem spowodować niesprawiedliwości decyzji, lecz jedynie jej nieważność.

Oczywiście, nie zawsze w tych przypadkach będziemy mieli do czynienia z automatycznym skutkiem w postaci odmowy prawa do obrony. Szczególnie trudna do stwierdzenia jest negacja *ius defensionis*, jeśli ważne były akta procesowe. Nie jest bowiem jasno powiedziane, że ważne akta procesowe zawsze gwarantują zachowanie prawa do obrony. Istotna wydaje się tutaj opinia, jaką prezentuje Manuel Jesús Arroba Conde, iż decydująca jest tutaj odpowiedź na pytanie, czy zachowanie prawa pozytywnego (dotyczącego akt procesowych) gwarantuje także zamiar istotny aktu, zamiar, do którego *ex natura rei* akt zmierza, czyli właśnie poszanowanie prawa do obrony³⁵. *Ius defensionis* przekracza bowiem prawo pozytywne i nie może być ujmowane tylko formalnie; dlatego nie wystarczy zachowanie formalne prawa pozytywnego dla zachowania pewności prawa do obrony.

Realizacją prawa do obrony jest także udział w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa obrońcy węzła małżeńskiego. Zaniedbanie wezwania go do udziału w procesie, a tym samym jego nieobecność, oznacza nieusuwalną nieważność wyroku na podstawie właśnie kan. 1620, n. 7 KPK (art. 270, n. 7 Instrukcji *Dignitas connubii*)³⁶, a nie – jak twierdzi Ryszard Sztuchmiller – nieważność usuwalną na podstawie kan. 1622, n. 5 KPK (art. 272, n. 5 Instrukcji *Dignitas connubii*)³⁷. Ta ostatnia norma dotyczy bowiem sytu-

³⁵ Por. M. J. Arroba Conde, *Diritto processuale canonico*, dz. cyt., s. 511.

³⁶ Por. W. Wenz, P. Wróblewski, *Urząd obrońcy węzła i procesowe decyzje sędziego na etapie wyrokowania. Zagadnienia wybrane z procesu o nieważność małżeństwa*, Wrocław 2007, s. 88.

³⁷ R. Sztuchmiller, *Trybunały. Komentarz do art. 56*, w: T. Rozkrut (red.), *Komentarz do Instrukcji...*, dz. cyt., s. 109.

acji, w której wyrok opierałby się na nieważnym akcie sądowym, którego nieważność nie została sanowana, natomiast brak obrońcy węzła w procesie małżeńskim powoduje nieważność całych akt procesowych.

1.8. Nie rozstrzygnięcie sporu, nawet częściowe

W nauce prawa kanonicznego wyrok określa się jako zgodne z prawem orzeczenie sądu rozstrzygające sprawę przedłożoną przez strony i rozpatrzoną na drodze sądowej. Kan. 1611 KPK oraz art. 250 Instrukcji *Dignitas connubii* zawierają podstawowe dyspozycje dotyczące materialnej treści wyroku, wskazując na pierwszym miejscu, iż powinien on *rozstrzygać spór toczący się przed trybunałem, dając właściwą odpowiedź na poszczególne wątpliwości*. Owo rozstrzygnięcie stanowi decyzja autorytatywna sędziego, będąca odpowiedzią na *formula dubii* sformułowaną w zawiązaniu sporu. Tak więc spór procesowy wyznacza granice rozstrzygnięcia zawartego w wyroku, a tym bardziej jego minimum³⁸. Jest to tzw. *infra petita partium*, oznaczające, że sędzia nie może rozstrzygnąć mniej niż zostało to określone w pytaniu procesowym. Gdy takiej decyzji brakuje, wyrok nie spełnia swojego podstawowego zadania³⁹, a sankcją za naruszenie obowiązku rozstrzygnięcia istniejącego sporu jest właśnie nieusuwalna nieważność wyroku. Ale z drugiej strony sponuje to również pewne ograniczenia dla sędziego w maksymalnych granicach jego orzeczeń. Nie może on bowiem orzekać także ponad żądania stron ani podejmować decyzji zbyt technicznych (*extra et ultra petita partium*).

2. Przyczyny nieważności usuwalnej

Samo sformułowanie *nieważność usuwalna* wyroku może jawić się jako pewien paradoks i sprzeczność sama w sobie, zwłaszcza w perspektywie jego sanacji, z mocy samego prawa, po upływie trzech miesięcy od daty ogłoszenia. Tymczasem kwalifikacje *sanabilis nullitatis* usprawiedliwia fakt, iż przyczyny jej zaistnienia skupiają się wokół wad mniejszej wagi, które dotyczą aspektów w większości

³⁸ Por. W. Wenz, P. Wróblewski, *Urząd obrońcy węzła i procesowe decyzje sędziego...*, dz. cyt., s. 163.

³⁹ Por. J.M. Serrano Ruiz, *La querela di nullità contro la sentenza (Commento ai cc. 1619-1627)*, w: *Il processo matrimoniale canonico*, Studi Giuridici XXIX, Città del Vaticano 1994, s. 766.

tylko formalnych⁴⁰. Dlatego, dla celów porządku formalnego, ustawodawca orzeka nieważność wyroku dotkniętego wadami przewidzianymi w kan. 1622 KPK (art. 272 Instrukcji *Dignitas connubii*), jednak z racji na mniejszą wagę przyczyn powodujących tą nieważność ogranicza prawo do jej zaskarżenia do okresu trzech miesięcy od chwili ogłoszenia wyroku.

2.1. Wyrok wydany przez liczbę sędziów niezgodną z ustawą, wbrew przepisowi kan. 1425 § 1 KPK (art. 30 Instrukcji *Dignitas connubii*)

Normy prawne dotyczące postępowania sądowego w ogólności wskazują na potrzebę powierzenia niektórych spraw trybunałom kolegialnym. Wśród nich znajdują się również sprawy o nieważność małżeństwa, których rozpatrywanie i rozstrzyganie ustawodawca powierza trybunałowi złożonemu z trzech sędziów. Oznacza to, iż wyrok wydany przez liczbę sędziów mniejszą niż wskazana przez prawo, będzie nieważny usuwalnie; ale jednocześnie pojawia się pytanie, czy w świetle sformułowania *liczba sędziów niezgodna z ustawą* należy przyjąć, iż również wyrok wydany przez kolegium sędziowskie złożone z więcej niż trzech sędziów będzie dotknięty wadą nieważności na mocy kan. 1622, n. 1 KPK (art. 272, n. 1 Instrukcji *Dignitas connubii*)? Wydaje się, że nie. Przedmiotowa rezerwacja ma na celu przede wszystkim trudność oraz powagę spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa, co wynika bezpośrednio z § 2 omawianego kanonu, zgodnie z którym biskup może zlecić trybunałowi kolegialnemu również inne sprawy, trudniejsze lub większej wagi. Trybunał kolegialny ma większą możliwość obiektywnego rozstrzygnięcia sprawy, przede wszystkim poprzez możliwość konfrontacji ze sobą opinii sędziowskich. Dlatego orzeczenie nieważności wyroku wydanego w sprawie *nullitas matrimonii* np. przez pięciu sędziów wydawałoby się pozbawione racji. Potwierdza to także wyrok Roty Rzymskiej c. Wynen, w którym Ponens podkreśla, iż nie sankcjonuje się nieważności gdyby zamiast trzech wyrokowało pięciu sędziów lub jakakolwiek liczba większa od trzech, czy to parzysta czy nieparzysta⁴¹. Wyrok ten został wydany wprawdzie na mocy CIC 1917, który omawianą wadę uznawał za przyczynę nieważności nie-

⁴⁰ Por. tamże, s. 766-767.

⁴¹ Por. c. Wynen, 12 XI 1949, RRD 41 (1949), s. 504.

usuwalnej wyroku, jednak w omawianym zakresie nie ma to większego znaczenia prawnego.

Udział trzysobowego kolegium w rozpatrywaniu spraw o nieważność małżeństwa jest zatem konieczny, jednak sam ustawodawca przewiduje od tej zasady pewne wyjątki. Pierwszy z nich dotyczy procesu opartego na dokumentach, w którym sprawę rozstrzyga trybunał jednoosobowy – wikariusz sądowy lub sędzia przez niego wyznaczony, zarówno w pierwszej, jak i w drugiej instancji⁴². Wydaje się, iż sędzią tym powinna być osoba duchowna⁴³. Z kolei § 4 kan. 1425 KPK przewiduje sytuację, w której ustanowienie trybunału kolegiального w pierwszej instancji byłoby niemożliwe – wówczas Konferencja Episkopatu mogłaby zezwolić, na czas trwania takiej niemożliwości, aby sprawy były powierzone, w pierwszym stopniu trybunału, jednemu sędziemu, którym – nie ulega wątpliwości – może być tylko duchowny. W tej kwestii Instrukcja jest zgodna z normą zawartą w KPK, z tym, że w polskim tłumaczeniu kan. 1425 § 4 KPK nie zostało to jasno wyrażone – tekst oryginalny zawiera sformułowanie *unico iudici clerico*, z kolei w polskiej wersji językowej znalazło się jedynie wyrażenie *sędzia jednoosobowy*.

2.2. Brak motywów, czyli racji decyzji

Ponieważ wyrok jest aktem intelektu, owocem poznania i rozpoznania sprawy, dlatego musi być przez sędziego właściwie uмотywowany, poprzez uwzględnienie tak faktów, na których się opie-

⁴² Por. KPK, kan. 1686 i 1688; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 295 i 298. Jednak – jak stwierdza M. Martínez Caveró – wikariusz sądowy, jeśli uważałby to za konieczne, mógłby również powołać trybunał kolegialny, na podstawie trudności przypadku lub wagi sprawy i osób w niej uczestniczących. – Por. M. M a r t í n e z C a v e r o, *En torno al proceso documental*, Revista española de derecho canónico 41 (1985), s. 439.

⁴³ Przeświadczenie takie opiera się na trzech podstawach prawnych: pierwsza to kan. 1421 KPK, zgodnie z którym, spośród sędziów świeckich, ustanawianych za zgodą Konferencji Episkopatu, jeden mógłby być powołany celem stworzenia kolegium, przy czym zgodnie z dekretem Sygnatury Apostolskiej z 30 X 1997 r. wierny świecki nie powinien przewodniczyć kolegium sędziowskiemu; druga to kan. 1425 § 4 KPK, na mocy którego sprawy zarezerwowane trybunałowi kolegialnemu mogą być – w wyjątkowych sytuacjach i za zgodą Konferencji Episkopatu powierzane sędziemu jednoosobowemu, którym powinien być duchowny; trzecia natomiast to kan. 129 § 2 KPK, na mocy którego w wykonywaniu władzy rządzenia (do której władza sądownicza należy) mogą współdziałać wierni świeccy, zgodnie z przepisami prawa. Te dwa fakty zdają się suponować także konieczność rozpoznawania spraw w procesie dokumentalnym przez sędziego kapłana lub diakona.

ra, jak i prawa, które aplikuje⁴⁴. Jest to także konsekwencją zasady *solum per ratiocinum iudex ius dicit*⁴⁵, charakterystycznej i istotnej dla władzy sądowniczej. Podstawę materialną w tej kwestii podaje kan. 1611, n. 3 KPK (art. 250, n. 3 Instrukcji *Dignitas connubii*), zgodnie z którym wyrok powinien (...) przedstawić racje, czyli uzasadnienia, zarówno prawne jak i faktyczne, na których opiera się rozstrzygająca część wyroku. Strony mają bowiem prawo wiedzieć, dlaczego orzeczono tak, a nie inaczej, oraz jak sąd doszedł do takiego orzeczenia⁴⁶. Prawodawca nie określił w KPK w jakiej formie należy wskazać na obowiązujące uzasadnienie, jednak istotne zalecenia w tej kwestii zawarte są w art. 254 Instrukcji *Dignitas connubii*. W wyroku nie powinno się zatem stosować ani zbytnich skrótów, ani go nadto przedłużać, tak aby z jednej strony nie pomijać tego, co istotne, a z drugiej nie pozbawiać go jasności i wyrazistości. Należy podać zarówno stan prawny, jak i stan faktyczny i to w taki sposób, aby nie było wątpliwości, w jaki sposób sędziowie dostosowali prawo do faktów. Na uwagę zasługuje tutaj wyśmienity artykuł Remigiusza Sobańskiego, w którym Autor podkreśla, iż nie czyni się zadość wymogom kan. 1611, n. 3 przez wypisanie kolejno „motywów prawnych” i „motywów faktycznych”, zakończone stwierdzeniem „z powyższego wynika”. Zdaniem Autora trzeba z materiału procesowego wydobyć wszystkie fakty i cechy mogące mieć znaczenie w świetle norm prawa, przy czym nie wystarcza samo ich nagromadzenie i zebranie, lecz trzeba je ocenić i ująć w świetle przepisów. Z kolei nie wystarcza też wyłowienie i uszeregowanie przepisów, lecz trzeba je wyinterpretować i wydobyć ich sens w odniesieniu do konkretnego przypadku⁴⁷.

Od uzasadnienia wyroku zależy zatem jego ważność, a wagę właściwego umotywowania decyzji podkreśla także fakt, że również w przypadku dekretu zatwierdzającego wyrok pierwszej instancji

⁴⁴ C. de Diego - Lora, *I pronunciamenti del giudice. Commento al can. 1611*, w: J.I. Arrieta, *Codice di diritto canonico...*, dz. cyt., s. 1071; por. także M.J. Arriba Conde, *Diritto processuale canonico*, dz. cyt., s. 506.

⁴⁵ Por. J.M. Serrano Ruiz, *La querela di nullità...*, art. cyt., s. 767.

⁴⁶ Por. R. Sobański, *Uwagi o funkcji sędziego w procesie o nieważność małżeństwa*, *Ius Matrimoniale* 3 (9) 1998, s. 49.

⁴⁷ Por. tamże.

powinno się podawać przynajmniej sumarycznie motywy podjętej decyzji⁴⁸.

2.3. Brak przepisanych prawem podpisów

Norma ta koresponduje bezpośrednio z kan. 1612 § 4 KPK (art. 253 § 4 Instrukcji *Dignitas connubii*), który wśród elementów wyroku wymienia także podpis sędziego lub sędziów oraz notariusza. Jest także konsekwencją wymogów dokumentu publicznego, jakim niewątpliwie jest wyrok, który uważa się za autentyczny poprzez podpis osoby, która go wydała⁴⁹. W zakresie omawianego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, zgodnie z tym, co powiedziano powyżej o konieczności rozstrzygnięcia sprawy przez trybunał kolegialny, wymagane będą zawsze podpisy wszystkich sędziów kolegium. Na kanwie Kodeksu Pio-Benedyktyńskiego powstała w tej kwestii wątpliwość, czy w takim przypadku nieważny byłby wyrok podpisany jedynie przez przewodniczącego trybunału oraz notariusza. Papieska Komisja Interpretacyjna odpowiedziała na tak postawione pytanie twierdząco⁵⁰.

W KPK istnieje luka prawna dotycząca przypadku, w którym sędzia nie mógłby złożyć swojego podpisu zgodnie z przepisami prawa, z powodu przede wszystkim śmierci, poważnej choroby lub innej przeszkody. Lukę tę niweluje jednak art. 255 Instrukcji *Dignitas connubii*, wskazując jednocześnie na istotne znaczenie podpisów sędziów składanych na końcu posiedzenia, na którym podejmowana jest ostateczna decyzja co do ważności bądź nieważności rozpatrywanego małżeństwa⁵¹. Gdyby bowiem z jakiejś poważnej przeszkody sędzia nie mógł podpisać wyroku, wówczas wystarczy, aby przewodniczący kolegium lub wikariusz sądowy wyjaśnił to,

⁴⁸ KPK, kan. 1617; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 265 § 4. Por. także Papieska Komisja Interpretacji Dekretów Soboru Watykańskiego II, *Responsum*, 14 II 1974, AAS 66 (1974), s. 463.

⁴⁹ Por. J. M. S e r r a n o R u i z, *La querela di nullità...*, art. cyt., s. 767.

⁵⁰ Qu. *Utrum, ad normam can. 1874 § 5 et can. 1894 n. 3, nullitatis vitio laboret sentential lata a tribunalis collegiali, et subscripta tantum a praeside tribunalis et notario. Resp. Affirmative.* – AAS 14 (1922), s. 529.

⁵¹ Na konieczność podpisów na protokole sesji wyrokowej wskazywał jeszcze przed wydaniem Instrukcji *Dignitas connubii* K. Lüdicke, odnosząc to właśnie do sytuacji, w której jeden z sędziów poważnie by zachorował lub zmarł w czasie pomiędzy ogłoszeniem a podpisaniem zredagowanego wyroku. – Por. K. L ü d i c k e, *Prozeßrecht* (c. 1612), w: *Münstericher Kommentar zum CIC*, Essen 1985-2001.

załączając kopię protokołu części rozstrzygającej spór, podpisaną przez tegoż sędziego. Mamy tu zatem do czynienia z okolicznością, w której śmierć lub inna ważna przyczyna uniemożliwiająca złożenie podpisu następuje w okresie pomiędzy podjęciem decyzji a podpisaniem zredagowanego wyroku. Wydaje się, że gdyby okoliczności te zaistniały wcześniej, wówczas „przeszkodzonego” sędziego należałoby zastąpić innym.

2.4. Brak wskazania roku, miesiąca, dnia i miejsca, w którym został wydany wyrok

Wymóg ten dotyczy obu elementów zarówno łącznie, jak i każdego oddzielnie i – podobnie jak poprzedni – jest również konsekwencją publicznego charakteru dokumentu, jakim jest wyrok⁵². O ile jednak nie pozostawia wątpliwości kwestia wskazania miejsca wyroku – wiadomo, że chodzi o siedzibę trybunału – to powstała pewna trudność w odniesieniu do właściwego umieszczenia daty. A mianowicie, czy należy podać dzień wydania decyzji podczas posiedzenia, na którym odbyła się dyskusja nad sprawą i jej rozstrzygnięcie zgodnie z kan. 1609 KPK (art. 248 Instrukcji *Dignitas connubii*), czy też dzień zredagowania wyroku razem z motywami prawnymi i faktycznymi, który następnie jest podpisywany przez sędziów i notariusza? Na podstawie kilku przesłanek prawnych należy wnioskować, iż słuszna jest druga hipoteza. Po pierwsze wyrok *ma być opublikowany nie później niż miesiąc od dnia, kiedy sprawa została rozstrzygnięta*⁵³ i jak najszybciej ogłoszony, czyli podany do wiadomości stron⁵⁴. Podanie na wyroku daty rozstrzygnięcia sprawy przy zachowaniu maksymalnego czasu przewidzianego przez prawo dla jego publikacji, uniemożliwiłoby z samej zasady spełnienie drugiego wymogu *jak najszybszego* ogłoszenia. Po drugie, wyrok, aby można go było uznać za taki, powinien spełniać wszystkie warunki formalne i materialne określone przez prawo. Ponieważ decyzja wydana na posiedzeniu kolegium sędziowskiego jest jedynie pozytywnym bądź negatywnym rozstrzygnięciem sporu toczącego się w trybuna-

⁵² Por. J.M. Serrano Ruiz, *La querela di nullità...*, art. cyt., s. 767.

⁵³ KPK, kan. 1610 § 3. Polskie, nieoficjalne tłumaczenie analogicznego art. 249 § 5 Instrukcji *Dignitas connubii* podaje sformułowanie *nie później niż miesiąc od wydania wyroku*, chociaż tekst oryginalny brzmi *non ultra mensem a die quo causa definita est*.

⁵⁴ KPK, kan. 1614; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 257 § 1.

le, z uwzględnieniem *votum* przygotowanego przez poszczególnych sędziów – dlatego trudno uznać ją już za wyrok we właściwym tego słowa znaczeniu⁵⁵.

2.5. Oparcie wyroku na nieważnym akcie sądowym, którego nieważność nie została sanowana

Kan. 1622, n. 5 KPK dodaje tu wskazanie *według przepisów kan. 1619*. Nie można jednak tego wskazania odnieść do spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa, stąd też w Instrukcji *Dignitas connubii* brakuje odpowiednika kan. 1619 KPK. Ten ostatni bowiem jako warunek sanowania aktów nieważnych przez sam wyrok podaje to, aby sprawa dotyczyła dobra osób prywatnych⁵⁶, zaś *causae ad matrimonii nullitatem* do takich nie należą. Dlatego sanowanie aktów w procesie małżeńskim można rozpatrywać jedynie w kategorii ich uważnienia, np. poprzez podpis osoby wymaganej do ważności akt⁵⁷. O aplikacji kan. 1622, n. 5 KPK (art. 272, n. 5 Instrukcji *Dignitas connubii*) można więc mówić przykładowo w sytuacji, o której mowa w art. 229 § 3 w związku z art. 231 Instrukcji *Dignitas connubii* (nowym względem KPK). Zachowując to, co powiedziano powyżej o prawie do obrony, które może wyrażać się także w publikacji akt, teraz należy stwierdzić, iż jeśli nawet *ius defensionis* nie zostanie naruszone (co należy odnieść przede wszystkim do akt znanych już stronom), to z pewnością nie danie stronom bądź ich adwokatom możliwości przejrzenia akt będzie prowadziło przynajmniej do nieważności usuwalnej, właśnie na tej podstawie, że skutkuje ono nieważnością akt⁵⁸. Nieważność nieusuwalna wyroku z tytułu oparcia go na nieważnym akcie sądowym miałyby też miejsce w sytuacji, w której strona nie zostałaby wezwana do sądu wskutek nieznanomości jej miejsca zamieszkania, mimo iż wyczerpano wszelkie możliwe środki w celu ustalenia jej adresu. Na ten temat wspomniano już powy-

⁵⁵ Podobne stanowisko jeszcze na kanwie poprzednio obowiązującego KPK (który jednak zawierał w omawianej kwestii analogiczne normy) wyraził J. Torre, stwierdzając, iż *decisio haec, scripto exarata, sententia adhuc non est.* – Por. J. T o r r e, *Processus matrimonialis*, Neapoli 1956, s. 399.

⁵⁶ Oprócz tego nieważność aktu musiałyby być ustanowione przez prawo pozytywne oraz znana stronie, o czym ona nie poinformowała sędziego. – Por. KPK, kan. 1619.

⁵⁷ Por. choćby KPK, kan. 1437 § 1.

⁵⁸ Por. KPK, kan. 1598 § 1; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 229 i 231.

żej, przy omawianiu nieważności nieusuwalnej z n. 4 oraz n. 7. Teraz jednak – w sytuacji gdy sąd uczynił wszystko, co zwyczajnie możliwe, by ustalić miejsce pobytu strony pozwanej oraz by otrzymała ona wezwanie – nie sposób mówić ani o odmowie prawa do obrony ani o sytuacji, w której proces nie byłby wszczęty przeciwko jakiejś stronie pozwanej. Wolno natomiast – jak się wydaje – wnieść w tym przypadku skargę o nieważność wyroku w oparciu o kan. 1622, n. 5 KPK, w powiązaniu z kan. 1511 KPK.

2.6. Wydanie wyroku przeciwko stronie nieobecnej
zgodnie z przepisami prawa, według kan. 1593 § 2
KPK (art. 139 § 2 Instrukcji *Dignitas connubii*)

Dla właściwego naświetlenia tej kwestii należy najpierw krótko podsumować to wszystko, co już wcześniej było powiedziane na temat różnych przyczyn nieobecności strony pozwanej w procesie: przyczyna takiej nieobecności może tkwić w faktycznej niewiedzy pozwanego, spowodowanej bądź zawinionym działaniem lub zaniebdaniem powoda lub sędziego (które jest zawsze działaniem bezprawnym i prowadzi do nieważności nieusuwalnej wyroku spowodowanej odmówieniem stronie prawa do obrony – kan. 1620, n. 7 KPK lub prowadzeniem procesu bez strony pozwanej – kan. 1620, n. 4 KPK) bądź niemożliwością ustalenia miejsca zamieszkania pozwanego, mimo podjęcia wszystkich możliwych starań w tym zakresie (co byłoby podstawą do nieważności usuwalnej na podstawie kan. 1622, n. 5 KPK). W opisanych powyżej sytuacjach wydanie przez sędziego dekretu uznającego stronę za prawnie nieobecną w sądzie nie byłoby możliwe ponieważ nie czyniłoby zadość wymaganiom kan. 1592 § 2 KPK (art. 138 § 3 Instrukcji *Dignitas connubii*), który dla orzeczenia nieobecności zakłada zgodne z prawem wezwanie. Taka sytuacja przewidziana jest jednak w omawianym teraz n. 6 kan. 1622 KPK. Jeśli strona pozwana po otrzymaniu wezwania nie reaguje na nie wcale, nie kontaktuje się z sądem pisemnie, nie stawia się przed trybunałem w wyznaczonych terminach, nie przedstawiając jednocześnie wystarczającego usprawiedliwienia swojego milczenia⁵⁹, sędzia powinien orzec jej nieobecność w procesie oraz zarządzić, by sprawa, przy zachowaniu tego, co należy zachować, była prowadzona aż do wydania ostatecznego wyroku

⁵⁹ P. M a j e r, *Niestawiennictwo strony pozwanej...*, art. cyt., s. 179.

i do jego wykonania⁶⁰. Może się jednak zdarzyć, że strona uznana za prawnie nieobecną w późniejszym czasie stawi się jednak w sądzie: jeszcze przed zamknięciem postępowania dowodowego⁶¹, po jego zakończeniu, ale przed ostatecznym rozstrzygnięciem⁶² lub po wydaniu wyroku⁶³. W naszym przypadku najistotniejsza jest ta ostatnia sytuacja. Bowiem gdy wówczas strona zdoła wykazać, że bez własnej winy nie mogła wziąć udziału w procesie, ze względu na zgodną z prawem przeszkodę, może wnieść skargę o nieważność wyroku. Kan. 1593 § 2 KPK precyzuje, czy chodzi tu o nieważność nieusuwalną czy usuwalną, czyni to jednak art. 139 § 2 Instrukcji *Dignitas connubii*. Co więcej, wynika to także z natury rzeczy – pamiętajmy bowiem, że mamy w tym przypadku na uwadze dokonanie zgodnego z prawem wezwania, na które strona nie zareagowała, a więc w konsekwencji może mieć tu zastosowanie jedynie omawiany kan. 1622, n. 6 KPK (art. 272, n. 6 Instrukcji *Dignitas connubii*). A zatem przysługuje prawo do wniesienia skargi o nieważność usuwalną. Tylko gdyby dekret uznający stronę za nieobecną był wydany bezprawnie, można by zaskarżyć wyrok z tytułu jego nieważności nieusuwalnej.

Zakończenie

Skarga o nieważność wyroku stosowana jest w praktyce procesowej niezmiernie rzadko. Przede wszystkim jako środek prawny służący stronom postępowania sądowego w celu ochrony ich praw, ma zastosowanie znacznie rzadsze niż apelacja, a to zwłaszcza ze względu na obiektywny charakter podstaw jej wniesienia. Podczas gdy apelacja dotyczy subiektywnego poczucia niesprawiedliwości wyroku, to skarga o jego nieważność zakłada niezachowanie jednego z warunków ściśle określonych przez przepisy prawa. Tym samym, choć niewątpliwie stoi na straży przeciwdziałania krzywdzie, jakiej

⁶⁰ Por. KPK, kan. 1592 § 1; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 138 § 1.

⁶¹ Może wówczas przedstawiać własne wnioski i dowody, ponieważ faza dowodowa procesu jest jeszcze otwarta.

⁶² Sędzia może zezwolić na przedstawienie wniosków i dowodów, z zachowaniem kan. 1600 KPK (art. 239 Instrukcji *Dignitas connubii*), wykluczając jednak niebezpieczeństwo przeciągania sprawy. – Por. KPK, kan. 1593 § 1; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 139 § 1.

⁶³ O którym powinna być zawsze powiadomiona. Przysługują jej wówczas normalne środki prawne przeciwko wyrokowi. – Por. KPK, kan. 1593 § 2; Instrukcja *Dignitas connubii*, art. 139 § 2.

mogłaby doznać osoba, której wadliwy wyrok by dotyczył, to z pewnością wykluczony jest tutaj subiektywizm oceny zasadności zaskarżenia. Co więcej, analizując poszczególne przyczyny nieważności wyroku, czy to usuwalnej czy też nieusuwalnej, trudno oprzeć się wrażeniu, iż mało prawdopodobne jest, aby sędzia prowadząc proces pominął czy zaniedbał tak istotne jego elementy. Jednak fakt, że coś może zdarzyć się rzadko, nie zwalnia prawodawcy z konieczności pewnych regulacji. To z kolei wiąże się z zasadą słuszności prawa. Prawo jest słuszne wtedy, gdy da się je uzasadnić w świetle przyjętych kryteriów. A te rzeczywiście istnieją we wszystkich przypadkach nieważności wyroku, choć posiadają różną naturę.

Pierwszym obiektywnym kryterium prawa jest zawsze osoba ludzka. Dlatego przyczyny nieważności, niezależnie od tego, czy oparte są na prawie naturalnym czy pozytywnym, pozostają zawsze w relacji z zasadą poszanowania fundamentalnej godności osoby w procesie, z jej rolą w porządku prawnym w ogólności i w relacji proceduralnej w szczególności, z naturą samej procedury oraz z osobą sędziego⁶⁴.

Le cause di nullità insanabile e sanabile della sentenza nel processo matrimoniale canonico

La querela di nullità contro la sentenza è il mezzo particolare del diritto a servizio delle parti nel processo giudiziario. Con essa s'impugna la validità della sentenza, ma non s'impugna la sua giustizia (per questo abbiamo l'appello). Le cause di nullità sono sempre di natura obiettiva e sono giudicate in base a non conservare le condizioni determinate dal diritto. L'attuale Codice di Diritto Canonico e l'istruzione *Dignitas connubii* distinguono una nullità insanabile ed una sanabile della sentenza. Le cause di primo tipo di nullità, causate da difetti più radicali, sono impossibili di sanatoria e sono definite dal can. 1620 CIC (art. 270 della Istruzione). Le cause di nullità sanabili, spesso di carattere puramente formale, sono determinate dal can. 1622 (art. 272 della Istruzione). L'analisi consiste nell'applicazione delle norme comprese nelle altre norme del diritto, in considerazione del carattere particolare del processo matrimoniale.

⁶⁴ Por. J.M. S e r r a n o R u i z, *La querela di nullità...*, art. cyt., s. 765.